

OIKUMEENILISE LIIKUMISE KAJASTAMINE EESTI KIRIKUELUS 1910–1940

Ingmar Kurg

i.kurg@online.ee

Käesoleva artikli eesmärgiks on anda ülevaade Eesti kirikuelus kajastuvatest peamistest rahvusvahelistest kristlikest liikumistest perioodil, mil hakkas kuju võtma ülemaailmne oikumeeniline koostöö kristlike kirikute vahel. Piiritähisteks on võetud aastad 1910, mida seostatakse rahvusvahelise oikumeenilise liikumise algusega, ja 1940, kui katkesid iseseisva Eesti kirikute rahvusvahelised suhtlemisvõimalused.

Peamised oikumeenilised sündmused, mida eestikeelses aja- kirjanduses nimetatud perioodil kajastatakse, on maailmamisjoni konverentsid Edinburgh'is 1910. a ja Tambaramis 1938. a, *Life and Work*-konverentsid (nimetatud ka “praktilise kristluse konverentsideks”) Stockholmis 1925. a ja Oxfordis 1937. a, kristlikud rahu ja lepituse konverentsid aastatel 1920–1925, samuti anglikaani kiriku oikumeenilised püüdlused ja nendest inspireeritud kirikute ühinemise teemalised *Faith and Order*-konverentsid (“Usk ja kirikukord”) Lausanne's 1927. a ja Edinburgh'is 1937. a.

Järgnevalt esitletakse kõiki kaalukamaid Eestis ilmunud artikleid ja väljaandeid, mis annavad ettekujutuse Eesti kirikuelus toimunud oikumeenilist liikumist puudutavatest diskussioonidest ja

hoiakutest nimetatud perioodil. Eesti kirikute omavahelisi suhted vaadeldakse käesolevas artiklis vaid rahvusvahelise oikumeenilise liikumise raamides. Eesti oikumeenia ajaloo uurimine ootab veel oma aega.

OIKUMEENILISED MÕTTESUUNAD JA NENDE VAHENDAJAD EESTIS

Oikumeenilise liikumise eeldusi tuleb näha XIX sajandis, eriti sajandi teise poole arengutes. Kirikutevahelise suhtlemise valdkonnas hakkas keskset rolli mängima anglikaani kirik. Otsides usutunnistusliku ühtsuse aluseid anglo-ameerika kultuuri mõjupiirkondades, jõudis anglikaani piiskoppide ülemaailmne esinduskogu, Canterbury peapiiskopi Londoni lossis peetud Lambeth-konverents, kirikute ühtsuse idee sõnastamiseni. Esimestel Lambeth-konverentsidel alates 1867. a oli toimunud juba läbirääkimisi herrnhutlaste ja vanakatoliiklastega, 1888. a konverents osutus aga oluliseks tähtsaks oikumeenia ajaloos, misjärel hakati arendama aktiivsemaid suhteid luterlastega Skandinaavias, samuti reformeeritute, ortodokside, presbüteriaanide ja vabakirikutega.¹

Teine omanäoline areng XIX sajandil toimus erinevate teoloogiliste suundade ning usuliste praktikate pinnal, pakkudes usklikele uusi ühistegevuse vorme. Osadus ja ühtekuuluvustunne, mida võimaldasid kristlikud organisatsioonid või eri suundumusega teoloogilised erakonnad, võisid osutada siduvamaks kui kuuluvus samasse kirikusse. Selle kohta kaks näidet:

- a) Liberaalse protestantismi huvide keskendumisel praktilise kristluse küsimustele hakatakse oma kristlaseksolemise ülesannet nägema väljaspool kiriklikku traditsiooni.² Nn

¹ Vt H. R. T. Brandreth, "Approaches of the Churches towards each other in the nineteenth Century", – Ruth Rouse, Stephen Charles Neill, *A History of the Ecumenical Movement, I vol.: 1517–1948* (Geneva: World Council of Churches, 1986), 264, edaspidi: Neill, *History I*.

sotsiaalevangeeliumi liikumise (*Social Gospel*) programmides pole kirik enam Jumala riigi saabumise lõppeesmärgiks, vaid pigem vahendiks kõrgema eesmärgi, s.o ühiskonna järkjärgulise kristianiseerimise saavutamiseks.³ Sotsiaalevangeeliumi eestvedajad ilmutasid suurt oikumeenilist avatust kirikutevahelises läbikäimises ja kutsusid kirikuid loobuma traditsioonilistest raamidest, sest võitlusest sotsiaalsete pahedega, harimatusega, vaesusega ja sõjaohuga peavad osa võtma “terve ilma kirikud”.⁴

- b) XIX sajandi kui “suure misjonisajandi” oikumeeniliseks avastuseks olid interkonfessionaalsed misjoniorganisatsioonid, mis motiveerisid tuhandeid kristlasi konfessioonide piire ületavale ühistegevusele.⁵ Idee kogu maailma misjoneerimisest ja arusaam, et see ei saa toimuda ainult ühe kiriku kaudu, tekitas arvamuse, et misjonitöös osalemisega suudetakse ületada kirikutevahelisi erinevusi.⁶ Sajandi teisel poolel tekkinud evangeelikaalsed liikumised,⁷ millest kõige

² Vrd Stanley J. Grenz, Roger E. Olson, *XX sajandi teoloogia* (Tallinn: Logos, 2002), 72.

³ Sotsiaalevangeeliumi teoreetikuks ja väljaarendajaks sai Walter Rauschenbusch oma teostega *Christianity and the Social Crisis* (1907) ja *A Theology for the Social Gospel* (1917).

⁴ “Kiriku võitlus sõja vastu”, *Protestantline Ilm* 9 (1924), 136. Artiklis “Terve ilma protestantlus teel Stokholmi”, *Protestantline Ilm* 8 (1925), 115, tsiteeritakse Erich Stanget: “Meile on selge, et korrast äräläinud ilma paranemises ja tervenemises peavastutus Kristuse kiriku peale langeb, ja et igasugune edu selles asjas temast oleneb.”

⁵ Stephen C. Neill, *A History of Christian Mission* (New York: Penguin Books, 1964), 165j.

⁶ Niisugust seisukohta kaitseb näiteks Eesti luterliku kiriku misjonidirektor Martin Meedar artiklis “Misjonitöö kirikute ühendaja”, *Eesti Kirik* 33 (1926), 258–261, 260: “1910 Edinburghi ja 1922 Shanghai suured misjoni konverentsid [...] oleks võimatud, kui mitte misjoni põldudel ei oleks esiteks ühinemist olnud. [...] Usaldan öelda, et misjonitöö võiks olla selleks sidemeks, mis meid kõiki Jeesuse järelkäijatena armastuse sidemetega siduda võiks.”

⁷ Oikumeenilises tähenduses olulisimad – ning ka Eestis esindatud – olid Noorte Meeste Kristlik Ühing (asutatud 1844), Noorte Naiste Kristlik Ühing (1855), Kristlik Üliõpilasliikumine (1889), noorsooühing *Christian Endeavour e C. E.* (1881) ja Pühapäevakoolide Maailmaliit (1887).

hõlmavam oli 1946. a Londonis asutatud Evangeelne Allianss, võtavad suhetes kirikutega neutraalse hoiaku, mis väljendus järgmistes arusaamades: 1) allianss on organisatsioon, mitte kirik; 2) organisatsioon ühendab üksikuid kristlasi, mitte kirikuid; 3) allianss jääb kirikute ühendamisplaanides kõrvaltvaatajaks.⁸

Pärast Esimest maailmasõda taaselustunud oikumeenilise suhtlemise peamiseks esindajaks Eesti poolt kujunes Eduard Tennmann. Ta astub kontakti teoloogidega teistest maadest, teda teatakse konverentsidel kui Eesti esindajat, ta tunneb isiklikult kaasaegse oikumeenia isa Nathan Söderblomi,⁹ temalt ilmuvad Eesti ajakirjanduses ülevaated rahvusvahelistest sündmustest. 1926. a asutatud *Usuteadusline Ajakiri* hakkab avaldama Tennmanni materjale oikumeenilistest konverentsidest pealkirja all *Rahvusvahelised kirikute koonduspüüded*.¹⁰ Lähedaste suhete tõttu Söderblomiga on loogiline, et just Stockholmi *Life and Work*-konverents aastal 1925 leiab Tennmanni poolt põhjalikumat käsitlemist.¹¹ Tennmannile sekundeerib Theodor Tallmeister, võitluskaaslane ajakirja *Protestantline Ilm* – aastast 1923 alapealkirjaga *Vabameelne Usu-*

⁸ New Yorki 1873. aasta konverentsi otsus; vt Ruth Rouse, “Voluntary Movements and the Changing Ecumenical Climate”, – Neill, *History I*, 322. Allianss kujutab endast “ uut nähtust kiriku ajaloos, organiseerudes erinevatest kirikutest kristlaste usuühtsuse väljendamiseks”. *World Evangelical Alliance*, mis tänapäeval väidab end esindavat 200 miljonit evangelikaalset kristlast, ei võta endale mingeid kiriklikke vorme ega tegele kirikute ühendamiselega.

⁹ Nathan Söderblom on Uppsala peapiiskop aastail 1914–1931. Söderblomi tutvustab Theodor Tallmeisteri artikkel “Rootsi peapiiskop N. Söderblom”, *Protestantline Ilm* 4 (1929), 64. Avaldatud on Söderblomi pikem kirjutis “Kristuse kiriku tee meie ajal”, *Eesti Kirik* 27 (1927), 210–211; 28 (1927), 219–223. Söderblom külastas Eestit 1919. a seoses piiskop Jakob Kuke ordineerimisega. Söderblomile omistati Nobeli rahupreemia 1930. aastal.

¹⁰ *Usuteadusline Ajakiri* 1 (1926), 28–37; 3 (1927), 127–138; 4 (1927), 174–194; 3 (1928), 97–107. Edaspidi: Tennmann, “Koonduspüüded”.

¹¹ Eduard Tennmann, “Kiriklikkeilt konverentseilt Stokholmis”, *Eesti Kirik* 38 (1925), 299–301; 39 (1925), 307–309; 40 (1925), 314–316, edaspidi: Tennmann, *Stokholmis*.

teadline Ajakiri – väljaandmisel. Tallmeister jätkab ajakirjanduslikus stiilis Stockholmi konverentsi analüüsimist¹². *Protestantlise Ilma* poolt kirjastatakse traktaat *Tegeliku ristiusu ilmakonverentsi läkitus ristikogudusele*.¹³ Üheskoos avaldatakse ülevaateid teiste oikumeeniliste koostöövormide kohta nagu Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu, Rahvusvaheline Lepitusliit ja uusprotestantlik Vaba Ristiusu Maailmaliit.¹⁴

Tallmeisteri oponendiks on nii kirikupoliitilistes väitlustes kui ka oikumeeniliste motiivide hindamises Harald Pöld.¹⁵ Üllatava selgusega joonistuvad luterliku kiriku kahe erineva teoloogilise tiiva vahel välja samalaadsed jõujooned, mis iseloomustavad ka kogu oikumeenilise liikumise kaht vastandlikku koolkonda maailmamisjoni eesmärkide mõistmisel: õndsuslooline *contra* sotsiaaleetiline. Uuest suunast kujunes oikumeenia kriitiliseks hindajaks katoliiklaste toimetatud “kirikühtsuse küsimusile” pühendatud eriväljaanne *Ühine Kirik*, mis ilmus aastatel 1935–1939.

Oikumeenika eriteadlaseks Eestis võib nimetada Jaak Tauli. Ta jälgib ja analüüsib oikumeenilisi konverentse ja leppeid; valmistab ette teemad, mis tulevad arutlusele anglikaani ning Eesti ja Läti luterlike kirikute delegatsioonide vahel ning on ise ametlikuks läbirääkijaks; koos piiskop Rahamäega võtab ta 1937. a osa Oxfordi *Life and Work*-konverentsist. Tema oikumeenilise teoloogia seisukohalt tähtsaim kirjutis on tehtud laiale lugejaskonnale kättesaadavaks *Eesti Kirikus* pealkirja all *Kirikute reüniooni dogmaatilised*

¹² Theodor Tallmeister, “Tegeliku ristiusu ilmakonverents Stokholmis”, *Protestantline Ilm* 9 (1925), 142–144; 10 (1925), 154–160; 11 (1925), 164–165, edaspidi: Tallmeister, *Ilmakonverents Stokholmis*.

¹³ Tallinnas, 1925, äratrükk ajakirjast *Protestantline Ilm* 9 (1925), 132–134.

¹⁴ *World Alliance for Promoting International Friendship through the Churches* (asutatud 1914); *International Fellowship of Reconciliation* (1914); *International Association for Liberal Christianity and Religious Freedom* (1900).

¹⁵ Harald Pöld, “Üleilmne “tegeliku ristiusu konverents” ja selle vastaspool”, *Meie Kirik* 6 (1925), 45–46; 7 (1925), 52–54, edaspidi: Pöld, *Konverentsi vastaspool*. Harald Pöld, “Stokholmi konverentsi hindamine”, *Meie Kirik* 42 (1925), 337–339; 44 (1925), 350–351; 48 (1925), 382–384; 49 (1925), 390–392; 50 (1925), 398–399, edaspidi: Pöld, *Konverentsi hindamine*.

alused Lambeth-konverentside otsustes.¹⁶

Hugo Bernhard Rahamägi kui kiriku ametikandja ja sagedane delegaat väliskonverentsidel edastab *Eesti Kiriku* kaudu olulist informatsiooni,¹⁷ samuti Edith Rahamägi seoses Noorte Naiste Kristliku Ühingu rahvusvahelise tööga. Tösisst huvi oikumeeniliste küsimuste suhtes ilmutab õigeusu ülempreester professor Vassili Martinson, käsitledes nii Stockholmi sündmusi kui ka õigeusu ja anglikaani kirikute kontakte ortodokssesst vaatenurgast.¹⁸ Mart Morats uurib oxfordliikumist (*Moral Re-Armament*), mis XX sajandi esimesel poolel üllatas kristlikku maailma ja ka Eestit oma vaimuliku uuendusjõu ning konfessioonideülese programmiga.¹⁹

Tagasivaade XX sajandi algusesse annab kiriklikust mõtlemisest oikumeenia küsimuste üle mõnevõrra teistsuguse pildi, kui seda on interpreteerinud hilisemad oikumeenilise liikumise ajaloo koostajad.²⁰ Nii näiteks ei näe Eestis publitseeritud allikad otseseid seoseid kirikute ühtsuspüüete ja Edinburgh'i maailmamisjoni konverentsi (1910) kui oikumeenilise liikumise kokkuleppelise alguse vahel. Teisalt jälle Eestis suurt elevust tekitanud Maailmaliit kui maailmarahu eest võitlev kirikute ühendus häabus ja kaotas oma tähenduse Teise maailmasõja puhkemisel.

¹⁶ Jaak Taul, "Kirikute reüniooni dogmaatilised alused Lambeth-konverentside otsustes", *Eesti Kirik* 5 (1937), 3–4; 6 (1937), 3–4; 7 (1937), 3–4; 8 (1937), 3; 9 (1937), 3–4; 10 (1937), 3–4; 11 (1937), 3–5. Vastav ettekanne on peetud Usuteadlaste konverentsil Tartus (26.01.1937). Edaspidi: Taul, "Reünioon".

¹⁷ Rahamäe ametid ja tiitlid rahvusvaheliste oikumeeniliste ühenduste nõukogudes on loetletud juubeliväljaandes *Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeeliumi Luteri Usu Kiriku Piiskop: 50 a. sünnipäevaks* (Tallinn: Eesti Kirik, 1936), 34.

¹⁸ Vassili Martinson, *Hommikumaa-õigeusu ja Inglise (anglikani) kiriku vahekorral* (Tartu: W. Martinsoni kirjastus, 1925), edaspidi: Martinson, *Hommikumaa*. Vassili Martinson, toim., *Idamaa õigeusu ja anglikaani kiriku lähenemisest* (Tartu: 1931), edaspidi: Martinson, *Idamaa*.

¹⁹ Mart Morats, *Oxfordliikumine* (Tartu: Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kirjastus, 1934); eelnevalt ilmunud *Usuteaduslises Ajakirjas*.

²⁰ Vrd Neill, *History I*, 445.

ANGLIKAANI KIRIKU EESKUJU JA INITSIATIIV FAITH AND ORDER-LIIKUMISES

Kirikuloolased on tunnustanud anglikaani kiriku keskset rolli kirikute ühtsusliikumises kuni konkreetsete sammudeni reüniooni moodustamise suunas.²¹ Esimene õnnestunud katse, mis sai sissejuhatuseks järgnevale oikumeenilisele ajastule, oli läbirääkimiste alustamine ortodoksi kirikuga ristimise vastastikuseks tunnustamiseks. Läbirääkimistes luterlike kirikutega XX sajandi algul pakkus anglikaani kirik luterlastele järjekindlalt võimalust taastada apostlik suhtesioon kirikute ühtsuse märgina. Lähenedes katoliku kiriku suunas lõppesid aastaks 1928 siiski tulemusteta, kui Pius XI andis välja entsüklika *Mortalium Animos*, millega keelati kõik nõupidamised reüniooni küsimuste üle.

Jaak Taul annab ülevaate anglikaani kiriku Lambeth-konverentside tekkimisest ja ajalooost seoses EELK piiskop Rahamäe külas käiguga Canterbury peapiiskopi juurde aastal 1936, kui esmakordselt peeti ametlikul tasandil läbirääkimisi kahe kiriku lähendamise võimaluste üle.²² Anglikaani kirik oli Lambeth-konverentside käigus otsinud ühendavaid tegureid *Communio Anglicana* säilitamiseks ning jõudnud nende põhialuste sõnastamiseni, millest lähtudes olnuks võimalik asuda läbirääkimistele osaduse loomiseks ka teiste kirikutega. III Lambeth-konverentsil (1888) väljatöötatud *Lambeth Quadrilateral* käsitles kirikliku ühtsuse tunnustena:

- a) Pühakirja,
- b) usutunnistust,
- c) sakramente ja
- d) vaimulikku ametit kui ajaloolist episkopaati.

²¹ J. D. Douglas, ed., *The New International Dictionary of the Christian Church* (Grand Rapids, Michigan: Zondervan, 1978), "Ecumenical Movement," by Colin Buchanan, 327–328.

²² Jaak Taul, "Lambeth Quadrilateral", *Usuteadusline Ajakiri* 2 (1936), 48–53. Ülevaadet kohtumistest: Hugo Bernhard Rahamägi, "Konverents anglikani ja Eesti ning Läti ev. lut. usu kirikute esindajate vahel Lambethi palees, 17.–20. III. 1936", *Eesti Kirik* 14 (1936), 1; 15 (1936), 3; Jaak Taul, "Ääremärkusi Inglismaa reisilt", *Eesti Kirik* 15 (1936), 2–4.

IV Lambeth-konverents määras komisjonid kontaktide arendamiseks ja teiste kirikute lähemaks tundmaõppimiseks, et otsustada reüniooni võimaluste üle. *Lambeth Quadrilateral*'i normtingimused ongi jäänud oikumeeniliste konverentside võtmeküsimusteks kuni Kirikute Maailmanõukogu loomiseni aastal 1948. Taul näitab, kuidas VI Lambeth-konverents (1920) sõnastas need oikumeenilise liikumise teoloogilised lähtealused, millega alustas konverents *Faith and Order* ("Usk ja kirikukord") Lausanne'is 1927. aastal.

Siiski rõhutavad anglikaanid kiriku olemuse määratlemisel kompromissitult episkopaalsuse printsiipi. Taul osundab VII Lambeth-konverentsi (1930) seisukohtadele: "Kahetsusega väidetakse lõpuks, et *Communio Anglicana* ei saa astuda vastastikku läbikäimisele niikaua, kui püsivad lahkavumused vaimuliku ameti suhtes."²³ Nii ongi juhtunud, et läbirääkimistel Soome ja Baltimaade luterlike kirikutega jõutakse suhteliselt kergesti ühistele arusaamadele *Lambeth Quadrilateral*'i normide suhtes,²⁴ ent arutelud apostliku suhtsessiooni nõude üle vaimuliku ameti tunnustamisel tekitavad jätkuvaid vaidlusi nii Soomes (1934) kui ka Eestis ja Lätis (1938). Lepitakse kokku mitte-episkopaalsest ordinatsioonist edaspidi teadlikult hoiduda ning kutsuda piiskoppide ametisseõnnistamisele Inglise või Rootsi piiskoppe, kelle apostlik suhtsessioon on väljaspool kahtlust.²⁵ Ent ajaleht *Meie Misjon* ei varja ka Soomes puhkenud poleemikat, kuni selliste seisukohtadeni, et kui "peaks Soome kirik tõesti asuma sellele seisukohale, lakkaks ta olemast usutunnistuseline lutherlik kirik".²⁶

²³ Taul, "Reünioon", *Eesti Kirik* 7 (1937), 4.

²⁴ Vt "Anglikaani, Läti ja Eesti kirikute konverentsi järg Tallinnas", *Eesti Kirik* 26 (1938), 3: "Anglikaani, Läti ja Eesti kirikute vahel on olemas kõigis olulisemais õpetuspunktides ühtlus. Olemasolevad suhted ei nõua üheltki kolmelt kirikult õpetuse tõlgendustes sakramentide ja liturgia tarvitamiseks, mis neile iseloomustavad on, muudatuste ettevõtmist."

²⁵ *Ibid.*, 3. Vrd Jaak Taul, "Soome ja inglise kirikute lähenemisest", *Eesti Kirik* 24 (1938), 3–4; 25 (1938), 3–4,7.

²⁶ "Evangeelse kiriku arenemisenähetest maailmas", *Meie Misjon* ja 1 (1935), 11; .2 (1935), 23.

Anglikaani ja luterliku kiriku esindajate kohtumist Eestis aastal 1938 kommenteerib katoliiklaste häälekandja *Kiriku Elu*.²⁷ Artikli autor näeb anglikaani ja luterliku kiriku vahel sõlmitud kokkuleppe taga luterlastele pealesurutud kompromisse preestriameti mõistmise küsimustes ning ironiseerib, et kui luterlased oleksid valmis “praktilistel” põhjustel ignoreerima veel mõningaid kiriku enesemääratlusega seotud dihhotoomiaid, võiksid nad omakorda otsida ühendust Eesti apostliku õigeusu kirikuga armulauaühenduse loomiseks. Autor märkab siiski õigesti, et ühise armulaua tunnustamise probleem seisneb mitte õpetuslikes erinevustes sakramentide mõistmisel, vaid kiriku olemuse käsitlemises episkopaalsuse põhimõttest lähtuvalt. Apostliku õigeusu kiriku häälekandja *Usk ja Elu* kommenteerib Rahamäe seletusi *Postimehes* lepete kohta anglikaanidega ning arvab, et Eesti luterliku kiriku suunamine anglikaanide survele tagasi katoliiklike traditsioonide juurde on pelgalt väline vorm. Sest toetudes katoliiklikule “vaimulike pühitsusväele” on nad ikkagi petetud, kuna paavst ise on end “emakirikust” eraldanud.²⁸

Ajakirja *Kiriku Elu* katoliiklik vaateleja on oma repliigiga puudutanud tegelikult üht kõige õrnemat kohta 1920.–1930. aastate oikumeenilises liikumises. Nimelt lahknesid oikumeeniliste juhtkujude ettekujutused oluliselt selles küsimuses, mida tähendab *koin?nia*, see igatsetav kirikuosadus praktiliselt. Kirikute ühinemist käsitleti kolmel erineval tasandil: a) ühiste seiskohtade väljatöötamisena, nagu pakkus anglikaani kirik; b) väljapoole kirikut jääva sekulaarse maailma teenimisena, nagu ootas sotsiaalevangeeliumi programm; c) tingimusteta tagasipöördumisena ortodoksi kiriku korra ja dogmaatika juurde.

William Temple, Canterbury peapiiskop aastail 1942–1944 ja kirikute oikumeenilise maailmanõukogu “arhitekt”, seisab kirikute

²⁷ E. P., “Anglikani ja luterikiriku suhteid”, *Kiriku Elu* 8/9 (1938), 55.

²⁸ K. K., “Milles erineb anglikaani kirik luterlikust kirikust”, *Usk ja Elu* 8 (1938): 123-125, 124.

ühinemispüüdlustes selle eest, et ühistöö motiiviks oleks kirikute ühtsus Kristuses ja mitte ainult päevapoliitiliste sotsiaalprogrammide ühtlustamine.²⁹ *Kristliku Pühapäevalehe* ülevaateartikkel Edinburgh'i *Faith and Order*-konverentsist (1937) tunnustab seda tööd, mida on tehtud eri kirikute dogmaatiliste seisukohtade selgitamiseks ja ühise kristliku tunnistuse sõnastamiseks.³⁰

Vastupidiselt Temple'le selgitab kirikute ühtsust Nathan Söderblom oma tuntuksaanud loosungiga "Õpetus lahutab, teenimine ühendab", millega otsitakse kiriku olemuse mõistmiseks uusi alternatiive. See uus lähenemine on väljendatud Stockholmi *Life and Work*-konverentsi (1925) läkituses: "Kõiki usutunnistusesse ja kirikukorraldusesse puutuvaid küsimusi kõrvale jättes on konverents omale sihiks seadnud, ühises tegelikus töös ennast avaldada."³¹ Theodor Tallmeister on teinud Stockholmi konverentsile viidates järelduse, mis vastab tema arvates ka Eesti Protestantlase Ühingu eesmärkidele: kristluse sisuks on kõlbeline elu, milles õpetusel on kõrvaline tähtsus.³²

Et anda tõuget ortodoksi kirikutega ühinemiseks, tegi Konstantinoopoli oikumeeniline sinod 1919. a ootamatult ametliku avalduse, millega kutsuti kristlikke kirikuid ühinema Kirikuliiduks (*League of Churches*) ja rajama paralleelselt Rahvasteliiduga, mille sihiks on *koinõnia tōn ethnōn*, uue osaduse, *koinõnia tōn ekklesiōn*, ning mitte ootama seni, kuni õpetuslikud erinevused saavad täielikult ühtlustatud.³³ Sellele üleskutsele leidis ortodokside dele-

²⁹ *Faith and Order*-konverentsil Edinburgh'is 1937 esitas Temple oma maksimi: "Vaid siis, kui me Temale läheneme, me läheneme ka üksteisele", vt Stephen C. Neill, *Männer der Einheit: Ökumenische Bewegung von Edinburgh bis Neu-Delhi* (Kassel: Oncken Verlag, 1961), 93.

³⁰ Jean Xadier, "Maailma kirikute konverents Edinburghis", *Kristlik Pühapäevaleht* 7/8 (1937), 27–29.

³¹ "Tegeliku ristiusu ilmakonverentsi läkitus ristikogudusele", *Protestantline Ilm* 9 (1925), 132–134, 132, edaspidi: "Ilmakonverentsi läkitus".

³² Tallmeister, *Ilmakonverents Stockholmis*, 143.

³³ Willem A. Visser't Hooft, *The Genesis and Formation of the World Council of Churches* (Geneva: World Council of Churches, 1982), 8.

gatsioon täiendavat tuge Stockholmi konverentsilt, olles kuulnud anglikaanidelt ja lisaks veel ameeriklase Cadmani suust, et “protestantism on kaotanud kindlad toed ja peab otsima päästet “ajaloolises kristluses””.³⁴

Edinburgh'i *Faith and Order*-konverents (1937) jätkas Lausanne'is 1927. a alustatud tööd ühiste seisukohtade väljaselgitamisel suhtumises Pühakirja, ristimisse, armulauda ja vaimulikku ametisse. Siingi annavad anglikaanid mõista, et nad võimelised “kätt ulatama niihästi ortodoksidele, kuna neil on samuti apostlik suhtesioon, kui ka presbüteriaanidele, kuna need nagu nemadki on reformat-siooni lapsed”.³⁵ Olgugi et kõiki konverentsi osapooli ei suudetud rahuldada,³⁶ jõuti ühisele arusaamisele, et “tulevases ühendatud kirikus peab Vaimu ühenduse alusel ruumi olema mitmesugustele ameti kujudele”. Oikumeenilise liikumise ühe võimekaima juhi John Motti³⁷ soovitusel otsustati asuda Kirikute Maailmanõukogu loomisele.³⁸ Teatavasti Amsterdams 1948. a asutatud Kirikute Maailmanõukogu ei võtnud kiriklikku vormi, jäädes usutunnistus-

³⁴ N. N. Glubokovski, *Tegeliku ristiusu ilmakonverents Stockholmis 1925. a.: Ap.-õig. usuteadlase muljeid ja waatlusi* (Tartu, 1927), 6, edaspidi: Glubokovski, *Stockholmis*.

³⁵ Jean Xadier, “Maailma kirikute konverents Edinburghis”, *Kristlik Pühapäevaleht* 7/8 (1937), 27–29, 28.

³⁶ Ortodoksid jäid endale kindlaks, et sakramentide kehtivus sõltub vaimuliku ordinatsioonist, ja baptistid jäid endale kindlaks, et ristitava isiklik usk on vajalik eeltingimus armu tõeliseks vastuvõtmiseks. *Ibid.*, 27–29.

³⁷ Noorte Meeste Kristliku Ühingu ja Kristliku Üliõpilaskliikumise kauaaegne liider John Mott autasustati Nobeli rahupreemiaga 1946. a ja nimetati Kirikute Maailmanõukogu asutamise järel (1948) selle asepresidendiks. Mott on Eesti lugejale tuntud juba enne Esimest maailmasõda kirjutise *Dr. Mott ja üleilmiline missionitöö* (Tallinn: Ristirahva Pühapäevalehe kirjastus, 1914) kaudu. Eesti keeles on ilmunud tema teos: John R. Mott, *Hommikutund Jumalaga* (Tartu: Eesti Kristlik Üliõpilaskliikumine, 1934).

³⁸ F. Jürgenson, “Et nemad kõik üks oleksid: Märkmeid Edinburghi maailmakonverentsilt”, *Eesti Kirik* 34 (1937), 1, 5. Konverentsi jätkukomiteesse (*Continuation Committee*) valiti piiskop Rahamägi. Katoliiklaste kommentaari konverentsi kohta vt “Üleilmlik konverents “Usk ja Kord” Edinburgis (aug. 1937. a.)”, *Ühine Kirik* 3 (1937), 33–35.

³⁹ Vt märkus 18.

likuks osaduskonnaks neile kirikutele, kes “tunnistavad Issandat Jeesust Kristust Jumalaks ja Päästjaks”, sarnaselt Noorte Meeste Kristliku Ühingu poolt sõnastatud usutunnistuslikule alusele.

ÕIGEUSU KIRIKUTE OIKUMEENILISED SUHTED

Ortodoksi kirikute suhtumisi oikumeenilisse liikumisse on võimalik jälgida Vassili Martinsoni ülevaadetes anglikaani kiriku ja õigeusu kirikute lähenemiskatsetest kahe maailmasõja vahelisel perioodil.³⁹ Pikema artiklitesarja anglikaanide ja õigeusklike vaheliste suhete kujunemisest pakub *Ühine Kirik*.⁴⁰

Kreeka ortodoksides ja protestantlike liikumiste vahelised kontaktipüüded olid alates XV saj kuni 1910. aastani järjepanu liiva jooksnud. John Wyclifi ja Jan Husi huvi idakiriku vastu oli tingitud peamiselt soovist leida alternatiivset, roomakatoliku kirikust sõltumatut järjepidevust apostliku kirikuga.⁴¹ Idakirik oli nendes kontaktipüüetes ilmutanud samalaadset huvi, millele lisandus pärast Kolmekümneaastast sõda ka poliitiline aspekt – saada kinnitust usuvabaduse kohta oma diasporaakogudustele. Sisuliste lähenemiskatsete initsiaatoriks oli protestantlik pool.⁴² Nendest katsetest selgub aga peagi tõdemus, et kui protestandid üritasid näidata, et evangeelne dogmaatika on kohandatav ortodokssele õpetusele, siis vastaspool reageeris ireeniliselt, pakkudes vastu bütsantsi teoloogia põhiseisukohti ning tõlgendades kontaktiotsimisi kui soovi liituda ortodoksi kirikuga: “Kui luterlikud sõbrad

⁴⁰ “Anglikanismi ja õigeusu suhteid”, *Ühine Kirik* 2 (1935), 10–11; 3 (1935), 18–20; 4 (1935), 25–26; 6 (1935), 39–40.

⁴¹ Georges Florovsky, “The Orthodox Churches and the Ecumenical Movement prior to 1910”, – Neill, *History I*, 173.

⁴² Nt Tübingeni luterliku delegatsiooni läkituskiri 1573 usuühtsuse ja osaduse loomiseks oikumeenilise patriarhaadiga Konstantinoopolis ja seejärel *Confessio Augustana* tõlkimine kreeka keelde. *Ibid.*, 177.

on kogu südamest valmis ühinema ortodoksse õpetusega nii, nagu neile sai vastatud, oldaks valmis neid kirikuosadusse vastu võtma ja sel viisil võiksid mõlemad kirikud olla ühte liidetud.”⁴³ Roomakatoliiklased ei jätnud tekkinud seisu kommenteerimata, osundades, et protestantidele on järjekordselt näidatud, milles seisneb nende hereesia.

Anglikaanide lähenemised Vene õigeusu kirikule said võimalikuks kuninganna Anna ja Peeter Suure vaheliste kontaktide kaudu XVIII sajandi algul. Järgnevatel sajanditel tehti aeg-ajalt mõlemalt poolt teoloogilisi avastusi võimaliku interkommuniooni mõistmise ja teostamise küsimustes. Sõbralikud piiskoplikud ja erakohtumised idakirikutega olid XIX sajandil tavalised, kuid need ei aidanud kaasa kirikute lähenemisele või ühinemisele, jäädes üksnes kirikliku viisakuse tasemele Anglikaanidesse soosivalt suhtuv Moskva metropoliit Filaret ei olnud siiski kindel apostliku suksessiooni kehtivuses anglikaani kirikus.⁴⁴

Alates aastast 1888 võtab Canterbury selge suuna anglikaani ja õigeusu kirikute lähendamisele. Vastureaktsioone hakkab ilmema alles XX sajandi algul, kui Vene õigeusu kiriku sinod 1902. a teatab: nad oleksid selle poolt, et väljaspool ortodoksi kirikut (st anglikaani kirikus) toimetatud ristimisi hakataks tunnistama kehtivaiks, sest anglikaanid tunnistavad usku Kolmainu Jumalasse ja nende vaimulikel on roomakatoliku kiriku kaudu säilinud apostlik suksessioon. Samuti tunti muret selle pärast, kas unioonisoov on

⁴³ Patriarh Jeremias II vastus, *ibid.*, 178. Kui Tübingeni teoloogid üritasid dialoogi jätkata uute materjalide esitamisega, palus patriarh edasised kontaktiotsimised lõpetada, *ibid.*, 179. Vt ka Glubokovski, “Õigeusu ja anglikaani kiriku vastastikune vahekord minevikus ja praegusel ajal”, – Martinson, *Idamaa*, 3. Siin tsiteeritakse sõna-sõnalt patriarhi vastust 6. juunil 1586, peale kolmandat debatti: “Me palume Teid meid mitte enam tülitada, ei kirjutada ega saata meie juurde, sest teie vassite juba kirikuisasid ja usutegelasi ja austades neid sõnades ei tunnista neid tegelikult. Niisiis, ärge tülitage meid enam. Minge oma teed ja ärge kirjutage meile edaspidi enam dogmadest.”

⁴⁴ “On olemas suur kahtlus, kas ühes usu katkemisega apostlikusse preestriametisse [...] pole ka mitte katkenud selle ametissepühitsemise sisemine mõju”, Martinson, *Idamaa*, 4.

ikka kogu anglikaani maailma ühine tahteavaldus ja mitte ainult teatud grupi erihuvi.⁴⁵

Uuel tasemel läbirääkijaks patriarhidega saab John Mott, kui aastal 1909 toimub kristlike üliõpilaste kohtumine Moskvast. 1911. aastal, kui kristlik üliõpilasliikumine koguneb Konstantinoopolisse ülemaailmsele konverentsile, liitub Mottiga ka Nathan Söderblom. Seda kohtumist Konstantinoopolis on oikumeenia ajaloo uurijad hinnanud otsustava tõukena ortodokside lülitumisel Kirikute Maailmanõukogu tekkeprotsessi.⁴⁶ Ortodoksi kirik vastab väljakutsele usalduslikult, olles rohkearvuliselt esindatud kõigil järgnevatel oikumeenilistel kohtumistel.

1925. a avaldatud ülevaates kaitseb Martinson anglikaani kiriku kompromissivalmidust, pärast seda kui üks luterlik kommentaator⁴⁷ on rünnanud anglikaane seoses nende piiskoppide konverentsikirjaga (*A Declaration of Faith*) Konstantinoopoli patriarhile. Martinson esitab deklaratsiooni eestikeelse tõlke. Seoses 1930. a Lambeth-konverentsiga koostab Martinson artiklitekogu ja esitab kokkuvõtte arutelust ortodoksi ja anglikaani kirikute ühinemise asjus.⁴⁸ Kohtumisel osalenud õigeusu kirikute delegatsioon kinnitas, et ta “on rahuldatud sellega, mis puutub apostliku järgivuse alalhoidmisse anglikaani kirikus” ja et “õigeusu praktika järgi anglikaane ei ristita ümber”. Samuti leiti õige olevat, et kuni õigeusu kirik ei võta vastu keelavat otsust, “võiks kesta praktika, mille järgi õigeusulised äärmise vajaduse sunnil või õigeusu preestri puudumisel võtavad armulauda vastu anglikaani preestritelt”.⁴⁹

⁴⁵ Florovsky, “The Orthodox Churches and the Ecumenical Movement prior to 1910”, – Neil, *History I*, 211.

⁴⁶ *Ibid.*, 192.

⁴⁷ Aleksander v. Boross, “Inglise-Slaavi lähenemine: Inglise kirik tahab Greeka-katoliku kirikuga ühineda”, *Päevaleht* 282 (16.11.1922), 2. Vrd Martinson, *Hommikumaa*, 5.

⁴⁸ “Aleksandria patriarhi ning teiste õigeusu esindajate ja anglikaani kiriku piiskoppide vahel Lambethi lossis 15.-18. juulil 1930. a. peetud arutluste kokkuvõtte”, – Martinson, *Idamaa*, 13–16.

⁴⁹ *Ibid.*, 13-16.

Õigeusu kiriku ootused oikumeenilisele liikumisele olid kahe-suunalised. See väljendub ka Venemaa esiteoloogi ja Ida-Lääne suhete eriteadlase Nikolai Glubokovski hinnangutes Stockholmi konverentsi kohta:

- a) märgates protestantliku maailma jõuetust tulla toime järjest sekulariseeruva ühiskonnaga, rõõmustab ortodokse iga au-avaldus, mis tehakse nende kui igikindla emakiriku suunas;
- b) hoides aktuaalsena vajadust jõuda ühisele usutunnistusele eri kirikute vahel, lükkavad nad tagasi kõik “protestantliku ratsionalistliku liberalismi” katsed ühendada kirikuid muudel alustel ja eesmärkidel.⁵⁰

Kuid nii nagu anglikaani kirikul on omad taandumisteed halbade stsenaariumite puhul, nii võib igast perioodist leida ka ortodokside poolt kategoorilisi äraütlemisi mistahes oikumeenilisest koostööst poliitilistel, moraalsetel või dogmaatilistel ettekäanel.⁵¹

1932. a Tallinnas kogunenud Eesti Apostlik-Õigeusu Kiriku täiskogu avaldas poolehoidu ühinemiseks “üldise sõbraliku vooluga, mis anglikaani ja õigeusu kirikute vahel valitses”, ja otsustas selle voolu süvendamiseks moodustada 5-liikmelise komisjoni eesotsas metropoliit Aleksandriga.⁵² Eesti oikumeenilise liikumise senise arengu tippsaavutuseks võikski lugeda pretsedenti, kui 1938. a Utrechti Kirikute Maailmanõukogu asutamist ettevalmistavale konverentsile sõitnud piiskop Rahamägi esindab lisaks Läti ja Leedu luterlastele ka Eesti Apostlik-Õigeusu Kirikut.⁵³

⁵⁰ Glubokovski, *Stockholmis*, 5.

⁵¹ Nicolas Zernov, “The Eastern Churches and the Ecumenical Movement in the Twentieth Century”, – Neill, *History I*, 669–670.

⁵² “Apostlik-õigeusu kirik loob sõprussidemeid anglikaani kirikuga”, *Postimees* 138 (16.06.1932). Samas annab täiskogu teada, et “on alusetu kuuludus, et apostlik õigeusu kirik otsib kontakti rooma-katoliku kirikuga”.

⁵³ *Ühine Kirik* 2 (1938), 32. Siin kommenteeritakse, et kui Leedu ja Läti õigeusu kirikud palusid end esindada teise maa õigeusu kirikul, siis on siin “esimest korda kirikuajaloos, kui keegi õigeusu kirik kirikutevahelisel konverentsil laseb esindada end luteri piiskopi poolt”. Õigeusu kiriku poolt kommenteeritakse seda sündmust artiklis “Maailma kristlikkude kirikute ühinemisest”, *Usk ja Elu* 6 (1938).

SOCIAL GOSPEL JA RAHULIIKUMINE

Nagu eespool viidatud, põhjendavad erinevad oikumeenilised suundumused kristliku kiriku ühtsuse vajalikkust erinevalt: a) *sõma Xristou* väljendamiseks; b) misjonitöö lõpuleviimiseks maailma rahvaste seas; c) sotsiaalsete, rahvuslike ja majandusküsimuste lahendamisele kaasaaitamiseks.

Kui sotsiaalevangeeliumi teoloogilisi aluseid võib näha XIX sajandi liberaalteoloogias ja XX sajandi uusprotestantismis, siis selle liikumise oikumeenilised püüdlused on praktilised – millest lähtuvalt on *Life and Work*-konverentside sünonüümiks “praktilise kristluse konverents”. Sotsiaalevangeeliumi tõeliselt suur panus tuli ilmsiks võitluses maailmarahu säilitamise eest kahe maailmasõja vahelisel perioodil. Tõstatatud teemade tähtsusest võib saada aimu 1920. aastate Eesti vaimulike väljaannete sirvimisel: kõige laiapõhjalisem diskussioon erinevates Eesti kirikutes ja sekulaarses pressis toimub Maailmaliidu ja Stockholmi konverentsi ümber.

Eduard Tennmanni poolt kirjutatud oikumeenika uurimustes⁵⁴ jääb kõlama veendumus, et kui kristlikud kirikud tahavad õigustada oma eksistentsi kaasaja tsivilisatsioonis, peavad nad tegutsema otsekoheselt ja üheskoos. Kahtlemata oli maailmasõdadevaheline aeg parimaks (ja võib-olla viimaseks) võimaluseks mõjutada maailma riikide valitsusi langetama poliitilisi otsuseid kristlikest printsiipidest lähtuvalt. Aastaks 1919, kui Maailmaliit Rahvusvahelise Sõpruse Edendamiseks Kirikute Kaudu kogunes oma kolmandale konverentsile Haagis, oli Eestiski loodud Maailmaliidu rahvuskomitee. Järgnevatel konverentsidel osalevad eestlased juba kiriku ametlike delegaatidena.⁵⁵ Üleskutsed kirikute koostööle, mõjuta-

⁵⁴ Tennmann, “Koonduspüüded”, 186–187. Vt ka Eduard Tennmann, *Kirikute rahupüüded* (Tallinn: 1922). Vt ka “Ameerika kirikute rahvusvahelised ideaalid”, *Eesti Kirik* 15 (1924), 60.

⁵⁵ 1920. a Beatenbergis Jaan Lattik, 1921. a Genfis mitteametlikult Tennmann ja Lattik, 1922. a Kopenhaagenis Jakob Kukk, Lattik ja Tennmann, 1925. a Stockholmis Rahamägi ja Tennmann jne. 1924. aastal nn rajariikide konverentsil Riias liitub delegatsiooniga metropoliit Aleksander. Ülevaadet Stockholmist vt Hugo

maks riikide valitsusi desarmeerimisele, ja võitlus sõja vastu kestavad lakkamatult.⁵⁶ Tennmanni väljapakutud ideeks Maailmaliidu kohtumisele Oxfordis 1924. a oli Rahuakadeemia asutamise plaan.⁵⁷

Stockholmi *Life and Work*-konverentsist (1925) teeb ülevaate Rahamägi artiklis *Evangeelsete kirikute ühinemispüüded*.⁵⁸ Kirikute “ühinemist” põhjendab Rahamägi vajadusega “leida ühist keelt ja ühiseid ülesandeid maailmas”. Eesti ainus ametlik delegaat Eduard Tennmann analüüsib konverentsi süvitsi töökomisjonide kaupa: 1) “ökonomilised-tööstuslikud probleemid”; 2) “kiriku moraalsed-sotsiaalsed ülesanded”; 3) “rahvusvahelised suhted”; 4) “kristlik kasvatus”; 5) “kirikute ühistegevus ja koostöö meetodid”. Komisjonis “Kiriku moraalsed-sotsiaalsed ülesanded” korratakse sotsiaal-evangeeliumi põhimõtteid: kõigi inimeste vendlus, individuaalse lunastusmõiste asendamine ühiskondliku lunastusega, jumalariigi saabumine.⁵⁹

Fakt, et Stockholmi konverents oli ajastatud Nikaia kirikukogu ja üldkirikliku usutunnistuse 1600. juubeliks, pakkus võimalusi Stockholmi platvormi kõrvutamiseks kogu eelneva kirikulooga. Stockholmi ideoloogiast lähtuvalt tuleks teha radikaalne pööre senises arusaamises kristluse tähendusest inimkonna ajaloos. Konverents ei pea mõttekaks seda, et oikumeeniline liikumine rais-

Bernhard Rahamägi, “Ilmaliidu koosolekutelt rahvusvahelise sõpruse edendamiseks kirikute kaudu”, *Eesti Kirik* 34 (1925), 268; 35 (1925), 275–278. 1930. aastail nimetatakse liikumist Eesti ajakirjanduses Kirikute Maailmaliiduks, selle Eesti rahvusnõukogu sekretäriks on Jaak Taul. Vt Jaak Taul, “Kirikute Maailmaliidu juhatuse seisukohti ja reismärkmeid”, *Eesti Kirik* 33 (1937), 5–6.

⁵⁶ Rahvusvahelise Lepitusliidu kohta: Edith Rahamägi, “Rahvusvaheline lepitusliit”, *Eesti Kirik* 4 (1926), 29–30. Artikleid: vt Nathanael Beskow, “Õiglus rahvusvahelistes suhetes”, *Eesti Kirik* 20 (1926), 154–156; 21 (1926), 166–167; Oliver Drher, “Lepitusliidu kristlik alus”, *Eesti Kirik* 1 (1927), 4–5; 2 (1927), 11; 3 (1927), 19; 4 (1927), 27–28.

⁵⁷ Tennmann, “Koonduspüüded”, 136.

⁵⁸ *Eesti Kirik* 3 (1925), 18–19. Ka *Teekäija* mainib lühidalt “Ilma kirikute kongressi”, kuid kriitilise alatooniga. Vt *Teekäija* 21 (1925), 228.

⁵⁹ Tennmann, *Stokholmis*, 314.

kab aega ja energiat õpetusküsimuste üle arutamiseks. Tallmeister väidab – osundades Stockholmi löökausele “Nikaia lahutab, Stockholm ühendab!” –, et ristiusu sisuks ei ole “õpetuslaused ja usukombed”, sest need pole andnud midagi muud peale lõhenemiste ja lahknemiste, vaid “elu ja töö” (*life and work*).⁶⁰ Hoidumine dogmaatilistest küsimustest ja suund pragmaatilisusele väljendub konverentsi läkituses: “Kõiki usutunnistusesse ja kirikukorraldusesse puutuvaid küsimusi kõrvale jättes on konverents oma sihiks seadnud ühises tegelikus töös ennast avaldada.”⁶¹

Ka Rahamägi viitab sotsiaalevangeeliumi võidukäigule konverentsi tegevuse kaudu⁶² ja soovib, et Eestimaa kirik jälgiks “teravalt ja sisemise osavõtuga” selle püüdeid ja lahendusi. Rõhutamine, et üleskutse tegutsemisele on tänapäeva kiriku jaoks sama otsustava tähendusega kui Nikaia usutunnistuse vastuvõtmine,⁶³ osundab Jumala riigi saabumisele sotsiaalse lepituse läbi. Rahamägi kurdabki, et seoses sotsiaalse hoiakuga on “mõnel pool sellest valesti aru saadud, nimelt nii, nagu ei oleks selle konverentsi liikmed rahul endise usutunnistusega ja tahaks selle asemele uut leida, nimelt sotsiaalse usutunnistuse”.⁶⁴ Peale nende, kes “meie kodumaa kirikutes [---] kirikukonverentsi peale juba algusest kahtlase pilguga vaatavad”,⁶⁵ nimetab Rahamägi ära ka Turu peapiiskop Gustav Johanson kriitika konverentsi kohta⁶⁶ ning argumenteerib vastu,

⁶⁰ Tallmeister, *Ilmakonverents Stockholmis*, 165.

⁶¹ *Ilmakonverentsi läkitus*, 132.

⁶² *Ibid.*, 19: “Kuna aastal 325 pKr Nikaa kirikukogul terve kirik ütles, mida tema usub, siis peab aastal 1925 kirik esimest korda ütleva, mida tema tegelikult tahab. Sotsiaalne usutunnistus tekib!”

⁶³ Vt Hugo Bernhard Rahamägi, “Üleilmne kristlik konverents Stockholmis”, *Eesti Kirik* 34 (1925), 266, edaspidi: Rahamägi, *Konverents*.

⁶⁴ Hugo Bernhard Rahamägi, “Tegeliku ristiusu konverentsist”, *Eesti Kirik* 9 (1925), 31.

⁶⁵ Rahamägi, *Konverents*, 267.

⁶⁶ *Ibid.*, 266: “Stockholmi konverents tahab aga usuküsimustest eemale hoida ja maailma tegelikult parandama hakata, kuigi Kristuse sõnade järele häda maailmas lõpu poole kasvab.”

et “kristliku kiriku ülesanne on ka tingimata see: takistused kõrvaldada, mis rahvaid Kristuse ja Jumala juure ei lase tõsiselt tulla”.⁶⁷ Rahamägi tunnistas, et kuna tänapäeva inimese huvid on keskendunud sotsiaalsetele ja eetilistele küsimustele, siis suunab see kiriku kuulutust ja kirikul ei jää muud üle, kui asuda “tahes või tahtmata siin kaasa ja ühes mõtlema, tegutsema”.⁶⁸

Ootuspärane kriitika Stockholmi kohta esitatakse *Meie Kiriku* artiklites. Tõlgitud on Turu peapiiskop Johansoniga vastulause konverentsi programmidele, kus peapiiskop kaitseb Kristuse evangeeliumit, mis muudab inimesi ja ühiskonda, mitte et muudetakse kirikut vastavalt maailma poliitilistele vooludele.⁶⁹ Harald Põllu konverentsijärgne analüüs kommenteerib ka Eesti ajakirjanduses ilmunud arvamusi ja on tänuväärne selle poolest, et siin antakse edasi luterlike kirikute teiste teoloogiliste voolude erinevaid hoiakuid Stockholmi sotsiaal-eetilise suuna suhtes.⁷⁰

Sotsiaalevangeeliumi jõudmist Eesti teoloogilistesse dispuutidesse on võimalik jälgida Usuteadlaste konverentside aruannetest, mida esitavad nii liberaalne *Protestantline Ilm*, konservatiivne *Meie Kirik* kui ka tsentristlikult orienteeritud *Eesti Kirik*. Läbimurre saavutatakse 1929. a konverentsil, kus Rahamägi teeb ettepaneku kohustada *Eesti Kirikut* kaasa töötama sotsiaalevangeeliumi interpreteerimisel ning kutsuda usuteaduskonna juures ellu Eesti Kristlik-Sotsiaalne Teaduslik Instituut.⁷¹ 1935. a konverentsil pakub Otto Wilhelm Etzold välja, et luterlik usupuhastus kui “eksegeetiline eksitus individuaalse õndsuse kohta” asendataks uue usupuhastusega, s.o universaalse lunastusideega, “mille valguses kaotavad oma tähtsuse kõik konfessionaalsed vahed, mis on aegade

⁶⁷ *Ibid.*, 267.

⁶⁸ *Ibid.*, 267. Vt ka *Eesti Kirik* 41 (1925), 326, mille toimetajaveerus viidatakse Stockholmi konverentsi järelkajadele katoliiklaste hulgas.

⁶⁹ Põld, *Konverentsi vastaspool*, 52–53.

⁷⁰ Põllu järgi jagunevad hoiakud kolme suunda: pahempoolseks, tsentristlikuks ja parempoolseks. Vt Põld, *Konverentsi hindamine*.

⁷¹ “Usuteadlaste järjekorraline konverents”, *Eesti Kirik* 5 (1929), 38–39.

jooksul arusaamatuste tagajärjel tekkinud”.⁷² Teatavasti jäi aga sotsiaalevangeeliumi teoloogia arendamine üksnes akadeemiliste ringkondade⁷³ harrastuseks, mõneks ajaks ka *Protestantlise Ilma* pärusmaaks.

Life and Work-konverents Oxfordis (1937), millest Rahamägi osa võttis, ei olnud enam kiriku kui institutsiooni suhtes negatiivne – “kiriku esimene ülesanne riigi suhtes on olla kirik: Jumalast maailma ees tunnistada Jumala sõna kuulutamise teel” – ja võttis vastu otsuse liituda *Faith and Order*-liikumisega, et asutada Kirikute Maailmanõukogu.⁷⁴

EVANGELIKAALSED LIIKUMISED: ALLIANSS, NOORTE- JA MISJONIORGANISATSIOONID

Rootsi Evangeelse Alliansi kontaktidest Tallinna luterliku rootsi kogudusega sündis kokkulepe misjonäride saatmise kohta Eestisse.⁷⁵ Läbirääkimiste järel õnnistati Rootsi Evangeelse Kodumaa Ühenduse poolt misjonitööle Eestimaal Ture Emanuel Thorén ja Lars Johan Österblom, kes asusid tööle kooliõpetajatena rannarootslaste juurde Noarootsis ja Vormsil.⁷⁶ Nende evangeelsest tegevusest alguse saanud liikumine jõudis eestlaste hulka nn Läänemaa ärkamisena. Ärkamiste tulemuseks oli iseseisvate priikoguduste

⁷² Theodor Tallmeister, “Usuteadlaste konverentsilt”, *Protestantline Ilm* 2 (1935), 28.

⁷³ Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi juures tegutseb sotsiaal-eetiline toimkond. Erinevatel aegadel kuuluvad sellesse E. Tennmann, J. Taul, S. E. Lind, V. Tubin, H. Pihl.

⁷⁴ Hugo Bernhard Rahamägi, “Tegeliku ristiusu maailmakonverents Oxfordis”, *Eesti Kirik* 29 (1937), 3; 30 (1937), 3; 31 (1937), 4; 32 (1937), 4–5.

⁷⁵ Hendrik Tuttar, Harald Victor Dahl, *Ärkamise aeg: Eesti baptismi ajalugu, I köide* (Tallinn: 1929), 40–44; teos esitab viiteid rootsikeelsetele allikmaterjalidele.

⁷⁶ Österblomi päevik on avaldatud raamatus: Aron Valentin, *Svensk-Estlands apostel: en andlig och kulturell kämpagestalt* (Stockholm: 1938).

asutamine (Ridala, 1882) ning rahvusliku pinnase tekkimine baptisismile Eestis. Järgnenud aastakümned ei paku just häid näiteid usklikke ühendavast meelsusest, kuigi Gustav Allo oma kirjutisega *Armastuse ühendaja* kutsub eri uskkondi osadusele ja ühisele meelele.⁷⁷

Idee usklikke ühistegevusest jõudis Eestisse saksa aadlike kaudu, kel olid kontaktid Blankenburgi alliansskeskusega Saksamaal.⁷⁸ Sajandivahetusel korraldatakse alliansskohtumisi Woldemar von Üxküllil Laitse mõisas ja Nikolai von Glehni mõisas Jälgimäel.⁷⁹ Alliansskonverentsid jätkusid Adam Podini poolt korraldatuna Keilas 1901. a, siit viiakse 1906. a allianssidee ka Venemaa vabakoguduste ringkondadesse. Adam Podin oli nii Eesti kui Venemaa rahvuslik esindaja Euroopa Alliansskomitees. Alliansskohtumiste peamisteks infovahendajateks jäävad vennastekoguduse taustaga väljaanded *Kristlik Perekonna Leht* ja *Vahimees*.⁸⁰

Allianss kui Eesti evangelikaalsete uskkondade koostöövorm organiseerus Esimese maailmasõja järel, kui 1918. a alustati igaaastaste alliansskonverentside korraldamist nelipühil. Konverentside initsiaatoriteks olid Karl Leopold Marley ja Karl Kaups, osavõtjateks baptistid, Sinine Rist, evangeeliumi-kristlased, vennastekogudus ja üksikisikud luteri kirikust.⁸¹ Järgnevatel aastatel liitusid konverentsidega ka metodistid ja noorsooühing *Christian*

⁷⁷ Gustav Allo, *Armastuse ühendaja ehk Üks ring-vaatus kõige usklikudele* (Revel: 1894).

⁷⁸ August Johannson, "Saksa allianss koosolekud", *Teekäija* 10 (1906), 3. Evangeelse Alliansi tekkimist ja arengut tutvustab Johannes Aunverdt artiklis "Mis on alliansz?", *Kristlik Perekonna Leht* 3 (1907), 69–70.

⁷⁹ Ernst Ader, "Tagasivaade alliansskonverentside juubeliaasta", – *Ühendatud usklikkude allianssne juubelikonverents 1918-1932: Nelipühil, 16. ja 17. mail 1932. a. Metodisti kirikus Tallinnas* (Tallinn: 1932), 10–16. Üxküll ja Glehn saavad tuntuks baptisti jutlustajatena ja koguduste rajajatena.

⁸⁰ Ülevaadet ilmunud artiklitest vt Ernst Ader, *Eesti usuajalugu, IX ptk: Uskkondadevaheline ühistöö Eestis* (käsikiri), 21–26, edaspidi: Ader, *Eesti usuajalugu*.

⁸¹ *Ibid.*, 26–31. Vt ka Riho Saard, *Baptismi Viron ja Pohjaois-Liivinmaan kuvernementeissa 1865–1920: yleisen kirkkohistorian gradu-tutkielma* (Helsinki: 1994), 61–63.

Endeavour (enamasti kasutati lühendit “C. E.”), luteri kirikust töötasid kaasa õpetajad Peeter Sink, Harri Haamer jt.⁸² Iga-sügisised teoloogilised kursused “allianssvendadele” toimuvad kuni 1942. aastani; ülemaailmsed aasta esimese nädala alliansspalvapäevad saavad Eestis traditsiooniks 1920. aastatel ning jätkuvad linnakogudustes ka Nõukogude korra ajal.

Rahvusvaheliste noorsoo-organisatsioonide tähtsus kirikutevahelises ühistöös on kõrgelt hinnatav. Nendest vanima, Noorte Meeste Kristlik Ühingu (NMKÜ) poolt 1855. a sõnastatud kristliku koostöö alus, nn *Paris Basis* – “NMKÜ liikmed tunnistavad vastavalt Pühakirjale Jeesuse Kristuse oma Issandaks ja Lunastajaks ja tahavad olla tema jüngrid nii õpetuses kui ka elus ja püüavad levitada jumalariiki noorte meeste seas” –, sai 1948. a eeskujuks Kirikute Maailmanõukogu ühtsusvormelile.⁸³ Oikumeeniliste ideede levitamisel Eestis oli oluline roll ka Noorte Naiste Kristlikul Ühingul, C. E. Noorsooühingul ning Pühapäevakoolide Alliansliidul.⁸⁴

Evangelikaalsed misjoniorganisatsioonid on uskunud kirikute ühtsuse võimalikkusesse kristliku kuulutuse kaudu. Seda kinnitab ka Harald Põld, esitades ajaloolise ülevaate rahvusvahelistest misjonikonverentsidest artiklis *Misjon ja oikumeensus*: “Misjoni oikumeensusel kõneldes käsitleme misjonit kui ühist ristikoguduse

⁸² Luterlikest ringkondadest on teateid alliansskoosolekute kohta Randvere kirikus, vt “Alliansskoosolek Randvere kabelis,” *Evangeeliumi Kristlane* 6 (1925), 86. Allianssliikumise vaimustub ka Tennmann, kuid loobub, lisades enda kohta, et teda “luterlaste keskel peetakse liiga usuliseks, vabakogudustes liiga ilmlikuks”.

⁸³ Herbert Niiler, toim., *Eesti Noorte Meeste Kristlik Ühing: ülevaade NMKÜ-liikumise Eestis aastail 1920–1940 ja seejärel eksilis* (Zelienpole, Oregon, Stockholm: 1982), 9. Niiler mainib, et “Eestis töötavad ameeriklased olid denominatsiooni kuuluvuse poolest enamasti metodistid või baptistid – mitte luterlased ega ka mitte kreeka-õigeuslised”, *ibid.*, 25. *Eesti Kirik* kajastab NMKÜ kõiki tähtsamaid sündmusi 1920.–1930. aastatel.

⁸⁴ Allianssliikumise ideedega tulid kaasa C. E. Noorsooühing ja Pühapäevakoolide Allianssiit. NMKÜ ja NNKÜ ridades hakkas tooni andma sotsiaal-eetiline hoiak, nagu märgib Tennmann: “Võrreldes enne sõda peetud NMKÜ konverentsidega on toimunud suured muutused nii päevakordades kui teemades: sõda ja rahu, militarism, ärikäsimused, kristliku eetika konfliktid, seksuaalkäsimused.” Vt Eduard Tennmann, “Pööre Noortemeeste kristliku ühingu töös”, *Postimees* 215 (11.08.1926), 2.

ettevõtet ja ülesannet, mille sihiks on kogu maailm kõigi oma elanikkudega. Misjon ehk läkitustöö on küll alati olnud oikumeenilise sihiga.”⁸⁵ Oikumeeniliste misjonikonverentside rida vaadeldakse siin 50 aasta löikes – alates Londonist 1888 kuni Tambaramini 1938.

Eesti luterlikus kirikus ja evangelikaalsetes ringkondades XIX sajandil ja XX sajandi esimesel poolel valitsevast misjonimeelsusest annab tunnistust rikkalik misjonikirjanduse ja -ajakirjanduse valik. Kuukirjas *Missioni sõnumed* on tõlgitud ja trükitud Edinburgh’i maailmamisjoni konverentsil (1910) vastuvõetud *Sõnum kõikidele evangeeliumi-usu ristiinimestele terves maailmas*.⁸⁶ Konverentsist ja sellele järgnenud arengutest annab ülevaate Hendrik Tuttar baptistide ajakirjas *Teekäija*.⁸⁷ Järgmisest konverentsist (Jerusalem, 1928) teeb ülevaate *Eesti Kirik*.⁸⁸ Neil aastatel toimunud väitluses misjonär Martin Meedari ja misjoniorganisaatori Harald Põllu vahel tuleb tõenäoliselt näha omamoodi püüdu lähendada luterlikku kirikut tervikuna niisugusele misjonitööle, millel on misjonimaadel oikumeeniline iseloom.⁸⁹ Vabakogudustes (evangeeliumi-kristlastel ja baptistidel) on misjonitöö koos vastava ühiskomiteega koondunud evangelikaalse *General Egypt Mission*’i ümber.⁹⁰

Tambarami 1938. a misjonikonverentsi ajaks oli juba välja kujunenud teadmine kolmest suurest oikumeenilisest tegevussuunast – *Life and Work*, *Faith and Order* ja Rahvusvaheline Misjoni-

⁸⁵ Harald Pöld, “Misjon ja oikumeensus: Pärnu praostkonna kirikuõpetajate konverentsil peetud kõne”, *Meie Misjon* 4 (1938), 47–52; 5 (1938), 61–63. Vrd märkus 6 (Meedari seisukoht).

⁸⁶ “Uuemad sõnumed misjoniväljadelt”, *Missioni sõnumed: Ühte asja on tarvis* 10 (1910), 11–12.

⁸⁷ H. T., “Maailma misjon ja maailma sõda”, *Teekäija* 2 (1915), 26–28, 3 (1915), 41–44.

⁸⁸ Johannes Müller, “Maailma misjon Ölimäel”, *Eesti Kirik* 12 (1928), 90.

⁸⁹ Vt Martin Meedar, “Kirik ja misjonitöö”, *Eesti Kirik* 29 (1926), 227–229. Misjoni-teemad on arutelul peaaegu kõikidel Usuteadlaste konverentsidel ja kirikupäevadel.

⁹⁰ *Lühike ülevaade Egiptuse Üldmisjoni ajaloost* (Tallinn: Evangeeliumi Kristlaste Vabakogudus, 1933).

nõukogu –, mis üksteist vastastikku täiendavad ja loovad pildi kristlike kirikute ühistegevusest. Seoses noorte rahvuslike kirikute iseseisvumisega misjonimaades otsisid misjonärid ja kirikujuhid lahendust sellele, kuidas jagada ühist vastutust kiriku ülesehitustöös.⁹¹ Ka katoliiklik ajaleht *Kiriku Elu* märkab Tambarami misjonikonverentsi selget soovi evangeelsete kirikute ühinemise suunas – see väljenduvat juba muutunud terminoloogias: “kristluse” asemel räägitakse nüüd “kirikuist” –, mis peab muutuma nähtavaks osaduks.⁹² Ajaleht *Meie Misjon* lisab omapoolsele ülevaatele Tambaramist: “Konverents tahtis ka näidata ristikoguduse ühtsust Kristuses. Selle kinnitamiseks peeti ühine armulauateenistus, üks kord vabakirikute lihtsa kombe järgi, teine kord anglikaani kiriku pidulikkusega.”⁹³

OIKUMEENILINE KLIIMA EESTIS

Küsimust teiste uskkondade tekkest ja levikust Eestis on piiskop Jakob Kukk lahanud järgmiselt:

“Mis asjaolust on sarnased kihutustööd tingitud? Lahkusud ja katoliku kirik on tundelised selle kohta, kus ende jaoks viljakat maad leida on. [---] Selle järele otsustades on luteruse-usuliste rahvaste hulgas viljakat maad olemas Jumala sõnale ja ta riigile.”⁹⁴

⁹¹ “Maailma misjonikonverents Indias”, *Eesti Kirik* 3 (1939), 3.

⁹² “Protestantlik maailmamisjoni konverents Tambaram’is”, *Kiriku Elu* 11 (1939), 82–83; 12 (1939), 98–99; 1 (1940), 4.

⁹³ “Tambarami ülemaailmisest läkituskonverentsist”, *Meie Misjon* 2 (1939), 26–28, 28. Ent siinkohal *Meie Misjoni* oikumeeniline avatus ka lõpeb, kommenteerides nimetatud armulauateenistust: “Meie Misjoni” toimetaja südametunnistus ei oleks teda lubanud sellest osa võtta. [---] Aga niisugune on praeguse ristiusu tase maailmas ja paljud luterlased tunnevad endid sunnitud olevat sellega leppima.” *Ibid.*, 28.

⁹⁴ Jakob Kukk, “Luteruse kiriku praegune seisukord Eestis ja mujal”, – *Usupuhastus eestlaste maal 1524–1924* (Tartu: Usupuhastuse juubeli kirjanduslise komisjoni väljaanne, 1924), 236.

Kuivõrd viljakaks osutus see luterlik pind aga oikumeenilisele mõtlemisele? Miks ei jõudnud uued oikumeenilised ideed ja arutelud Eesti kirikuis kaugemale nappidest konverentsiaruannetest ja reisimärkmetest? Miks ei suutnud arenev ülemaailmne oikumeeniline liikumine leevendada Eesti konfessioonide suhtumist üksteisesse kui kiriku identiteeti ohustavatesse vastastesse?

EELK sinodite ja kirikupäevade dokumentides või piiskopi aruannetes aastaist 1923–1940 ei leidu oikumeeniliste konverentside ega nende otsuste kajastamist.⁹⁵ Säärasele vaikimisele võib leida mitmeid põhjendusi – neist üks kaalukamaid on kahtlemata see, et Eestis 1920. aastate keskel toimunud kiriku lahutamine riigist ning uue kirikliku identiteedi loomine köitis kõikide konfessioonide peatahelepanu, mistõttu oikumeenilised ideed ja teemad jäid taha plaanile. Teiseks, isikutevahelistest suhetest tulenevalt sai määravaks samale perioodile langenud kirikupoliitiline konflikt uusprotestantluse esindajate Tennmanni ja Tallmeistriga, mis lükkas nende poolt algatatud oikumeenilist liikumist puudutavad teemad juba ette kriitiliselt mõistetud konteksti.

Vabakoguduste antioikumeenilist hoiakut võis mõjutada asjaolu, et baptistide kui esimese organiseeritud vabakiriku tulek Eestisse hilines, võrreldes baptismi levikuga Saksamaal XIX sajandi algul; ka Lätisse jõudis baptism ligi pool sajandit varem kui Eestisse. Eesti vabakirikutel ei jäänud aega olemasolevate kirikutega konsolideerumiseks, mis oleks aidanud adekvaatselt orienteeruda XX sajandi algul tekkivas oikumeenilises kliimas. Vabakogudused leidsid oma ühtsusideaalile väljundi evangeelses allianssliikumises. Kuid allianssliikumise juhtide poolt 1930. aastate teisel poolel algatatud projekt moodustada Eesti Vabade Usuühingute Keskliit – evangeeliumi-kristlaste, baptistide, metodistide jt ühinemisega

⁹⁵ Tennmann, “Koonduspüüded”, *Usuteadusline Ajakiri* 3 (1928), 101. Ta kurdab, et kui Lausanne’i konverentsi eel saadeti kirikutele küsitluslehti, et selleks valitud komisjonid “nad läbi töötaks ja seisukohta avaldaks. Ka meil valiti 6-7 a. eest 10-liikmeline komisjon usuteaduslisel konverentsil. Selle tegevusest pole seni midagi teada. [---], *Lausanne’is meie esindajaid ka ei olnud.*”

– andis põhjust luterlastele ja vennastekogudusele alliansi tegevtoöst distantseeruda.⁹⁶

Hoiaku muutus Eesti luterlikus kirikus oikumeenilise avatuse suunas, eriti vabakoguduste suhtes, on täheldatav 1930. aastate lõpus. Kontaktid rahvusvaheliste organisatsioonidega muutuvad aktiivsemaks ning Eesti võtab omakorda vastu oikumeenilisi külalisi ja korraldab konverentse. Anglikaani kiriku piiskopliku delegatsiooni vastukülaskäik ning ametlikud läbirääkimised Tallinnas ja Riias⁹⁷ algatavad mõttevahetuse, kus ka luterlik kirik sõandab võtta kasutusele seniste “sektantide” ja “lahkusuliste” puhul väljendi “vabakirikud”, kuna nüüd ollakse partnerid oikumeenilistes liitudes.⁹⁸ Kui 1938. a saabub Eestisse oma teisele külaskäigule oikumeenilise liikumise suurmees, metodisti jutlustaja John R. Mott, võetakse ta luterliku kiriku poolt austusega vastu.⁹⁹

Järgneval ajaperioodil, mil Eesti kirikud ja kristlaskond võinuks hakata ellu rakendama juba omandatud oikumeenilisi kogemusi, seisti aga silmitsi ülimalt ekstreemsete tingimustega, milleks olid Teine maailmasõda ja sellele järgnevad okupatsioonid. Oikumeenilise liikumise kajastamine Eesti kirikuelus sõjajärgsest ajast kuni tänapäevani võiks olla edasiste uurimuste teema.

⁹⁶ Vabakirikute ühinemist allianssliikumise alusel soovitas juba 1932. a Peeter Sink. Protokollilisi märkusi vt Ader, *Eesti usuajalugu*, 58–60.

⁹⁷ “Eesti, anglikaani ja Läti kirikute konverents Riias ja Tallinnas, 18.-25. juunini”, *Eesti Kirik* 25 (1938), 1; 26 (1938), 1, 3.

⁹⁸ “Inglise vabakirikud ühinemise teel,” *Eesti Kirik* 44 (1938), 4.

⁹⁹ “NMKÜ Maailmaliidu president dr John Mott külastab Eestit”, *Eesti Kirik* 17 (1938), 5.